

УДК 343.1

*Т. О. Лоскутов**кандидат юридичних наук**(Донецький юридичний**інститут МВС України)*

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ПРЕДМЕТУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Президент України зазначив, що одним із найважливіших напрямів розвитку України як правової держави є охорона громадян та суспільства від кримінальних правопорушень і формування правоохоронної політики на засадах демократії, гуманізму та ефективності [1, с. 1]. Реалізація зазначеного напрямку є неможливою без дослідження соціальних явищ, що регулюються кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством. Тому досить актуальним є дослідження предмету правового регулювання у кримінальному процесі у частині визначення його структурних елементів.

Окремі питання предмету кримінального процесуального регулювання досліджували такі вчені, як Ю. М. Грошевий, О. П. Дербеньов, П. С. Елькінд, В. С. Зеленецький, Л. Б. Зусь, О. М. Ларін, Л. М. Лобойко, П. А. Лупинська, С. Д. Міліцин, В. Т. Нор, О. В. Смірнов, М. С. Строгович, І. Л. Петрухін, М. А. Погорецький, С. Д. Шестакова, М. Є. Шумило та інші. Роботи вчених стосувалися лише загальних питань предмету правового регулювання у кримінальному процесі. Дослідники не

© Лоскутов Т. О., 2013

© Національний університет "Острозька академія", 2013

акцентували увагу на визначенні структурних елементів предмету кримінального процесуального регулювання*.

Метою дослідження є науковий результат у вигляді визначення структурних елементів предмету правового регулювання у кримінальному процесі. Досягнення вказаної мети обумовлює виконання наступних завдань: 1) дослідження структури прав і законних інтересів у кримінальному процесі; 2) визначення структурних елементів предмету кримінального процесуального регулювання.

В одній з попередніх наукових публікацій ми, дослідивши структуру предмету правового регулювання у кримінальному процесі, визначили, що остання складається з таких елементів: 1) процесуальний статус учасників кримінального судочинства; 2) порядок провадження у кримінальних справах. Причому зміст наведених елементів обумовлюється правами і законними інтересами людини [3, с. 439].

Вказана структура предмету кримінального процесуального регулювання відповідає структурі процесуальних правовідносин, елементами якої є юридичний зміст (права і обов'язки учасників кримінального провадження) та фактичний зміст (кримінальна процесуальна діяльність).

Процесуальним статусом учасників кримінального провадження є їхні права і обов'язки, а кримінальною процесуальною діяльністю – порядок кримінального провадження. З цього впливає, що структура предмету кримінального процесуального регулювання є структурою кримінальних процесуальних відносин, а предметом правового регулювання у кримінальному процесі не може бути ніщо інше, ніж процесуальні

* Винятком є робота С. Д. Міліцина, який досліджуючи предмет регулювання радянського кримінально-процесуального права, визначив його структуру через певні блоки суспільних відносин [2].

правовідносини. Саме така доктрина предмету правового регулювання існувала за радянських часів [2, с. 12, 27], але сьогодні її треба змінювати у зв'язку з актуалізацією та активізацією аксіологічних і антропологічних досліджень [4-9].

В умовах демократичної, правової держави, де людина визнається найвищою цінністю, має діяти нова доктрина предмету правового регулювання. Якщо за нашою Конституцією людина є важливішою за державу цінністю, то права людини мають бути предметом правового регулювання, а суспільні відносини право має "вибудовувати" під ці права. А не навпаки – права "підлаштовувати" під суспільні відносини [10, с. 32], роблячи їх лише незначним елементом "фундаментальної" (для радянської теорії права) доктрини предмету правового регулювання.

Окрім кримінальних процесуальних відносин, до змісту предмету правового регулювання входять кримінальна процесуальна діяльність та права і законні інтереси людини. Потреба реалізації останніх є генератором здійснення кримінальних процесуальних відносин та кримінальної процесуальної діяльності. Тому права і законні інтереси як головний елемент мають визначати структуру предмету кримінального процесуального регулювання.

Для того, щоб більш детально показати обумовленість структурних елементів предмету кримінального процесуального регулювання суб'єктивними правами необхідно розглянути структуру останніх.

Як правові відносини, так і суб'єктивні права людини мають структуру. У правовій теорії під структурою суб'єктивного права розуміють його побудову, що виражається у зв'язку елементів – юридичних можливостей (правомочностей) наданих суб'єкту [11, с. 512]. Останніми є наступні: 1) правомочність на власні позитивні дії

(правовикористання); 2) правомочність на чужі дії (правовиконання); 3) правомочність домагання (правозахист) [11, с. 512-513].

Така структура властива окремим загальним правам людини у кримінальному процесі. Прикладом може бути загальне право на захист, що складається з таких елементів: 1) правомочність на самостійний захист або користування правовою допомогою захисника (ст.59 Конституції, §3(с) ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), ч.1 ст.20 КПК) (правовикористання); 2) правомочність на роз'яснення слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом процесуальних прав та забезпечення кваліфікованої правової допомоги з боку обраного або призначеного захисника (§3(с) ст.6 ЄКПЛ, §3(d) ст.14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ч.2 ст.20 КПК) (правовиконання); 3) правомочність на оскарження до слідчого судді бездіяльності слідчого, прокурора щодо не роз'яснення процесуальних прав та не забезпечення кваліфікованої правової допомоги у випадках, що передбачають залучення захисника за призначенням (п.1 ч.1 ст.303 КПК); або правомочність на оскарження до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), Комітету з прав людини ООН* бездіяльності органів кримінального судочинства України стосовно не забезпечення безоплатної правової допомоги, якщо цього вимагають інтереси правосуддя (ч.3 ст. 55 Конституції, ч.4 ст.21 КПК) (правозахист).

Іншим прикладом може бути загальне право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, котре структурно охоплює: 1) правомочність на оскарження процесуальних рішень, дій чи

* Правомочність на оскарження до ЄСПЛ та Комітету з прав людини ООН лежить поза межами кримінального процесу. Попри це вона гарантує реалізацію права на захист у кримінальному процесі, у тому числі і через можливість потенційного перегляду судових рішень Верховним Судом України з підстави визнання міжнародною судовою установою міжнародних зобов'язань України в частині забезпечення права на захист.

бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого ((ч.1 ст.55 Конституції, ст.ст.24, 303, 309, 393, 425 КПК) (правовикористання); правомочність на роз'яснення органами кримінального судочинства права щодо оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності (ст.3 Конституції, ст.ст.104, 372, 374, 376, 419 КПК) (правовиконання); правомочність на оскарження до ЄСПЛ, Комітету з прав людини ООН дій чи бездіяльності органів кримінального судочинства України (ч.3 ст. 55 Конституції, ч.4 ст.21 КПК) (правозахист).

Наведена тричленна структура притаманна не всім загальним правам у кримінальному процесі. Структура деяких загальних прав у кримінальному процесі не охоплює правомочність на власні позитивні дії (правовикористання), але включає правомочність на чужі дії (правовиконання) та правомочність домагання (правозахист).

Таким є право на повагу до людської гідності, що не передбачає правомочність на позитивні процесуальні дії щодо реалізації поваги до людської гідності (правовикористання). Разом з тим, право на повагу до людської гідності містить правомочність на забезпечення органами кримінального судочинства поваги до людської гідності, що включає заборону піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність (ст.28 Конституції, ст.3 ЄКПЛ, ст.7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ч.1,2 ст.11 КПК) (правовиконання); правомочність на оскарження до ЄСПЛ, Комітету з прав людини ООН дій чи бездіяльності органів кримінального судочинства України (ч.3 ст. 55 Конституції, ч.3 ст.11 КПК) (правозахист).

Також двочленну структуру включають: право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність житла чи іншого володіння, право на невтручання у приватне життя, право на недоторканність права власності, право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї тощо.

Як бачимо двох і трьохчленева структура загальних прав складається із спеціальних процесуальних прав, котрі обумовлюють наявність певних процесуальних обов'язків. Останні разом зі спеціальними правами (повноваженнями) утворюють процесуальний статус учасника кримінального провадження або юридичний зміст кримінальних процесуальних правовідносин. А діяльність учасників кримінального процесу з приводу реалізації спеціальних процесуальних прав і обов'язків є провадженням у кримінальних справах (кримінальним провадженням) або фактичним змістом кримінальних процесуальних правовідносин.

Юридичний і фактичний зміст кримінальних процесуальних відносин є другорядним відносно загальних прав людини, тому останні назвати заслуговують називатися генеральними правами. Їх структура обумовлює структуру кримінальних процесуальних відносин та кримінальної процесуальної діяльності.

Отже, генеральні права є основним елементом предмету правового регулювання у кримінальному процесі і визначають його структуру.

Невизнання генеральних прав головним структурним елементом предмету кримінального процесуального регулювання свідчило б про ігнорування найважливіших конституційних засад, відповідно до яких права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3 Конституції).

Окрім генеральних прав, структурними елементами предмету правового регулювання у кримінальному процесі є законні інтереси.

Останні мають власну структуру, котра представниками теорії права поділяється на такі елементи: 1) необхідність суб'єкта задовольняти власну потребу певним соціальним благом шляхом використання усіх законних способів; 2) звертатися за захистом порушених або заперечуваних законних інтересів до компетентних органів [12, с. 12-13].

Не заперечуючи проти зазначеної структури законних інтересів, зазначимо, що останню доцільніше розглядати за аналогією зі структурою суб'єктивного права, але з урахуванням відмінності законних інтересів від суб'єктивних прав.

Основна відмінність суб'єктивних прав і законних інтересів полягає у тому, що вони представляють собою різні правові дозволи [12, с. 27]. Законні інтереси – це можливість, гарантована у меншому ступені, ніж дозволена поведінка в рамках суб'єктивного права [13, с. 118].

Виокремлюються два основоположних аспекти, що дозволяють вести мову про різний характер зазначених категорій: 1) "незакріпленість" конкретних законних інтересів в нормах права, що свідчить лише про незаборонену, правомірну поведінку, у ході якої реалізується інтерес учасника правовідносин, але не про поведінку, модель котрої визнається суб'єктами правотворчого процесу, гарантуючи можливість і характер певних дій на державному рівні; 2) відсутність зобов'язаної особи по відношенню до "носія" законного інтересу [12, с. 27-28].

Виходячи з вищенаведеного, щодо законних інтересів можна зазначити наступне. У загальному (абстрактному) вигляді законні інтереси включають такі структурні елементи: 1) закономочність на власні позитивні дії чітко невизначеного характеру (використання загальної можливості); 2) закономочність на чужі дії чітко невизначеного характеру

(виконання та дотримання загальної можливості); 3) законномочність домагання невизначеного характеру (захист загальної можливості).

Співвідношення структурних елементів суб'єктивних прав та структурних елементів законних інтересів свідчить, що їх структурні юридичні дозволи (правомочності, законномочності) відрізняються ступенем визначеності. Якщо структура суб'єктивних прав містить конкретні правомочності на власні позитивні дії, які гарантуються визначеними правомочностями на чужі дії та правомочностями домагання, то законні інтереси включають загальні законномочності на власні дії, котрі забезпечуються не чітко визначеними законномочностями на чужі дії та законномочностями домагання.

Зазначена відмінність суб'єктивних прав від законних інтересів не перешкоджає останнім обумовлювати юридичний (процесуальний статус) і фактичний (процесуальна діяльність) зміст кримінальних процесуальних відносин.

У процесуальному статусі учасника кримінального провадження загальна юридична можливість учасника кримінального провадження підкріплюється загальною юридичною повинністю. Це впливає із змісту ст. 2 КПК, де зазначається, що одним із завдань кримінального провадження є охорона законних інтересів учасників кримінального провадження. Тобто органи кримінального судочинства повинні забезпечувати реалізацію законних інтересів потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, свідка, експерта, підозрюваного, обвинуваченого та інших учасників.

У випадку неможливості реалізувати свої законні інтереси учасники кримінального провадження можуть звертатися до слідчого, прокурора та

суду задля захисту прагнень, що не суперечать положенням кримінального процесуального законодавства.

Необхідність учасників кримінального провадження реалізовувати свої законні інтереси спонукає їх до здійснення кримінальних процесуальних дій щодо задоволення потреб певним соціальним благом. Такі дії охоплюються фактичним змістом кримінальних процесуальних відносин.

Таким чином, структурними елементами предмету кримінального процесуального регулювання є генеральні права та законні інтереси (головний елемент), процесуальний статус учасників кримінального провадження та порядок кримінального провадження (другорядні елементи). Кримінальні процесуальні відносини також можуть розглядатися як окремий другорядний елемент структури предмету правового регулювання.

У результаті здійсненого дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Структуру предмету правового регулювання у кримінальному процесі визначають генеральні (загальні) права та законні інтереси. Останні поділяються на такі структурні елементи: 1) використання загальної процесуальної можливості; 2) виконання та дотримання загальної процесуальної можливості; 3) захист загальної процесуальної можливості.

Генеральні права структурно диференціюються на спеціальні процесуальні права, котрим кореспондуються процесуальні обов'язки.

2. Головними структурними елементами предмету кримінального процесуального регулювання є генеральні права та законні інтереси,

другорядними елементами – процесуальний статус учасників кримінального судочинства та порядок кримінального провадження.

Серед напрямів подальших наукових розвідок можна зазначити наступні: 1) визначення співвідношення структурних елементів предмета правового регулювання у кримінальному процесі та структурних елементів механізму кримінального процесуального регулювання; 2) дослідження структури інших категорій кримінального процесуального регулювання.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.
2. Милицин С.Д. Предмет регулирования советского уголовно-процессуального права: монография / С.Д. Милицин. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 112 с.
3. Лоскутов Т. О. Структура предмету правового регулювання у кримінальному процесі / Т. О. Лоскутов // Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ. – 2011. – №4. – С. 432-440.
4. Васильева Е. Г. Уголовный процесс: догматико-аксиологическое исследование: монография / Е. Г. Васильева. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 584 с.
5. Смирнова И. Г. Социальная ценность уголовного судопроизводства: монография / И. Г. Смирнова. – М.: Юрлитинформ, 2011. – 352 с.
6. Мельников В. Ю. Права личности в уголовном процессе Российской Федерации: монография / В. Ю. Мельников. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 344 с.

7. Нафикова Г. А. Механизм реализации принципа охраны прав и свобод человека и гражданина в уголовном судопроизводстве: монография / Г. А. Нафикова. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 216 с.
8. Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України: монографія / Д. В. Сімонович. – Х.: НикаНова, 2011. – 272 с.
9. Федорчук Н. Б. Захист прав потерпілих від злочину в англо–американській правовій системі та кримінальному судочинстві України: монографія / Н. Б. Федорчук. – К.: Правова єдність, 2009. – 192 с.
10. Лобойко Л. М. Завдання теорії кримінального процесу у зв'язку із ухваленням нового КПК / Л. М. Лобойко // Теоретичні та практичні проблеми кримінального судочинства: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 19 жовтня 2012 року). Ред. кол.: О. О. Волобуєва, О. В. Одерій, В. П. Горбачов, А. І. Журба. – Донецьк: ДЮІ МВС України, 2013. – С. 30-32.
11. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник / О. Ф. Скакун. – Х.: Еспада, 2009. – 752 с.
12. Субочев В.В. Теория законных интересов: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 / В.В. Субочев. – Тамбов: Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина, 2009. – 58 с.
13. Субочев В.В. Законные интересы: монография / В.В. Субочев; под ред. А.В. Малько. – М.: Норма, 2012. – 496 с.

Лоскутов Т. О.

Структурні елементи предмету правового регулювання у кримінальному процесі

У статті досліджено структурні елементи предмету правового регулювання у кримінальному процесі. Розглянуто структурні елементи генеральних прав і законних інтересів, котрі є головними елементами у структурі предмету кримінального процесуального регулювання

Ключові слова: предмет правового регулювання, структурні елементи предмету регулювання, кримінальний процесуальний статус, кримінальне провадження, права та законні інтереси

Лоскутов Т. А.

Структурные элементы предмета правового регулирования в уголовном процессе

В статье исследованы структурные элементы предмета правового регулирования в уголовном процессе. Рассмотрены структурные элементы генеральных прав и законных интересов, которые являются главными элементами в структуре предмета уголовного процессуального регулирования

Ключевые слова: предмет правового регулирования, структурные элементы предмета регулирования, уголовный процессуальный статус, уголовное производство, права и законные интересы

Loskutov T. O.

Structural elements of a subject of legal regulation in criminal trial

In article structural elements of a subject of legal regulation in criminal trial are investigated. Structural elements of the general rights and legitimate interests

which are the main elements in structure of a subject of criminal procedural regulation are considered

Key words: subject of legal regulation, structural elements of a subject of regulation, criminal procedural status, criminal proceedings, rights and legitimate interests